УДК 346.9

DOI 10.37566/2707-6849-2021-3(36)-10

Тарас РИМ,
суддя Господарського суду Львівської області,
доктор юридичних наук

ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ УКРАЇНИ В УТВЕРДЖЕННІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Постановка проблеми. Україна отримала у спадок від радянського періоду свого існування не лише законодавчу базу, а й праворозуміння, яке базувалося на засадах, далеких від верховенства права. Позитивістський підхід до правового регулювання, намагання детально регламентувати усі аспекти політичної, суспільної, економічної сфер сформували фундамент, на якому почався рух у напрямі західних цінностей і ліберального правового укладу.

Одним із перших нормативних актів, де був закріплений намір розпочати рух у напрямі гарантування та дотримання прав людини, став Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» [1]. У преамбулі закону наведено причину цього державницького кроку: відданість України ідеалам та принципам, які є спільним надбанням європейських народів, а також потреба більш тісного єднання між усіма європейськими країнами, що необхідна для збереження та подальшого втілення в життя цих ідеалів, а також сприянню економічному та соціальному прогресу. Безперечно, наведений закон є радше дороговказом на шляху подальшої інтеграції України в європейський простір, наповнення законодавчої бази і, врешті, її застосування на основі засад гуманізму та верховенства права. Свою нішу на цьому шляху, безсумнівно, мала зайняти і зайняла судова система.

Тож **метою** цієї статті є виявлення та окреслення досягнень господарських судів на шляху утвердження принципу верховенства права, пропозиції до удосконалення судової практики, що базується на виявлених недоліках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській правовій науці багато науковців зверталось до дослідження верховенства права та захисту прав людини. До них належать С. Головатий, Д. Гудима, М. Козюбра, Р. Падалка та ін. Потрібно нагадати, що вже в 1996 році у Львові за безпосередньої участі та керівництва П. Рабіновича було створено Лабораторію прав людини, яка проводить дослідження фундаментальних проблем теорії та практики здійснення прав людини.

Виклад основного матеріалу. В українській юридичній літературі наголошують, що верховенство права як фундаментальний принцип сучасного правопорядку відображає загальне надбання людства – ідеали свободи, демократії, прав людини [2, с. 117].

Верховенство права як правова категорія є поняттям, яке не піддається чіткому та конкретному визначенню. Зазначене зумовлюється тим, що розуміння (а можливо, варто говорити про відчуття) верховенства права змінюється з розвитком людства, науково-технічним прогресом, а також ускладненням соціально-політичного укладу. Невипадково одним із принципів тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) є динамічний (еволютивний). Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці наголошує на тому, що ЄКПЛ – це живий інструмент, який повинен тлумачитися у світлі умов сьогодення [3].

Ще в 1990-х роках П. Рабінович запропонував застосовувати антропологічний принцип права та почав доводити, що свобода людини дана їй біосоціальною природою, вона не залежить від припису держави. Людина здатна обирати варіант поведінки, керуючи своєю волею. Перелік прав людини, закріплених Конституцією України, не є вичерпним, а тому можливе розширення такого переліку, виникнення нових прав та свобод [4, с. 22–23]. Тенденція до антропологізації правового вчення означає, що місце і роль людських властивостей у теорії права та держави стає центральною складовою предмета [5, с. 25].

ЄСПЛ є судовою установою, яка використовує принцип верховенства права у своїх рішеннях стосовно усіх держав – членів Ради Європи. Цінність його рішень полягає в тому, що він здійснює тлумачення окремих прав людини, перелік яких відображений у тексті ЄКПЛ, у контексті дотримання принципу верховенства права. Зазначене призводить до напрацювання так званих автономних понять, розуміння яких не залежать від національного праворозуміння чи національних правових доктрин.

Рух до визнання практики ЄСПЛ джерелом права в Україні розпочався з ухвалення українським парламентом Конституції України [6], а також Закону України

«Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [7]. З того часу громадяни України отримали додатковий захист засобами міжнародних правових інструментів. Цілком природно, що кількість звернень українців та у певних випадках юридичних осіб до ЄСПЛ невинно зростає. Варто зазначити, що така тенденція спостерігається фактично щодо усіх держав – учасниць Ради Європи.

Ще одним законодавчим актом, який надав додаткового поштовху для застосування національними судами принципу верховенства права, став Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [8].

Потрібно визнати, що судова система не надто охоче застосовувала практику ЄСПЛ на початкових етапах дії цього закону. Чи не головною причиною цього була потреба переосмислити значення та цінність прав людини, переорієнтовуватися з позитивістського праворозуміння в природниче, орієнтоване на людину. Зрештою, перманентний стан реформування судової системи України, як і динамічне оновлення українського законодавства, не могли сприяти правовій визначеності, «плавності» та «еволюційності» правових трансформацій.

Врешті, застосування практики ЄСПЛ є складним завданням, попри поширене помилкове переконання у протилежному. Ефективне впровадження практики ЄСПЛ у практику національних судів України потребувало підвищення рівня обізнаності суддів із відповідною правовою матерією. І за виконання цього завдання узялась Національна школа суддів України. Саме вона стала тією установою, яка систематично через навчання удосконалює теоретичні та практичні навички суддів, кандидатів на посаду суддів, а також апарату судів [9, с. 6–16].

На переконання професора М. Козюбри, мета верховенства права – це не просто формальне забезпечення порядку, передбаченого законами та іншими нормативними актами, встановленими державою, а утвердження такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної, передусім виконавчої, влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні правові механізми [10, с. 20–21]. Невипадково, очевидно, значний поштовх у напрямі реального застосування практики ЄСПЛ відбувся після Революції Гідності 2014 року, яка продемонструвала глибокі прогалини в розумінні прав людини та її гідності, виявила суттєві труднощі у взаємодії державного апарату з людиною.

Новий Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК України) уведений у дію Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [11]. Процесуальний закон у статтях 2 та 11 визначає верховенство права основною засадою (принципом) господарського судочинства, а суд при розгляді справи керується цим принципом.

До обов'язків національного господарського суду належить застосування при розгляді справ ЄСПЛ і протоколів до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також практики ЄСПЛ.

Формування нового Верховного Суду дало поштовх ширшому застосуванню практики ЄСПЛ у рішеннях національних судів.

«Верховенство права» – це явище, яке не піддається точному визначенню. Ані юристи міжнародної комісії ООН, ані ЄСПЛ не дають конкретного визначення цього поняття [2, с. 117]. Водночас основні елементи верховенства права містяться в Доповіді «Верховенство права» Європейської комісії «За демократію через право», схваленій Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року [12]. Венеційська комісія зробила висновок, що наразі можна виділити такі обов'язкові елементи верховенства права, які є не лише формальними, а й субстативними чи матеріальними: законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом.

З огляду на обмеження обсягу статті, спинюся лише на деяких аспектах застосування господарськими судами цих ознак.

Концепція справедливості полягає в ухваленні судових рішень і базується на принциповій важливості процесуального права [13, с. 194–198]. Це означає, що справедливість не може існувати без закону, який повинен відповідати певним ознакам. А тому помиляються ті, хто вважає, що справедливим може бути рішення, яке не відповідає законові.

Правова визначеність є однією з ключових ознак верховенства права. Вона полягає в тому, що закони держави повинні бути легкодоступними з тим, щоб кожен окремий індивід міг передбачити наслідки своїх дій. Крім того, сама держава та державні органи повинні застосовувати ухвалені закони у спосіб, який є передбачуваний, а також логічно та послідовно.

Водночас цей принцип не заперечує дискреції державних органів там, де це потрібно. Варто звернути увагу й на таке явище, як правові колізії. ЄСПЛ виходить з позиції, що наявність правових колізій саме по собі не суперечить верховенству права, адже фактично неможливо досягти однозначних тлумачень при всьому масиві законодавства у будь-якій державі. Тому саме на судову систему покладається завдання забезпечити однакове застосування норм законодавства в подібних правовідносинах.

У справі «Серков проти України» [14] ЄСПЛ указав на деякі важливі аспекти правової визначеності та якості закону. Так, концепція передбачуваності значною

мірою залежить від змісту відповідного документа, сфери призначення, кількості та статусу тих, до кого він застосовується. Сам факт, що правова норма передбачає більш як одне тлумачення, не означає, що вона не відповідає вимозі передбачуваності в контексті ЄКПЛ. Завдання здійснення правосуддя, що є повноваженням судів, полягає саме в розсіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які залишаються, враховуючи зміни у повсякденній практиці.

На важливості цього елементу верховенства права наголошує і Верховний Суд. Правова визначеність – невід’ємна частина законодавства будь-якої держави, а їх подолання є одним із найважливіших етапів у правозастосуванні [15].

Відповідно до ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [16] Велика Палата Верховного Суду (надалі – ВП ВС) як постійно діючий колегіальний орган Верховного Суду забезпечує, зокрема, у визначених законом випадках здійснення перегляду судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права. Потрібно зазначити, що ВП ВС активно здійснює свої повноваження в цьому напрямі.

За даними М. Шумила, усього за період із 15.12.2017 до 12.11.2020 ВП ВС прийнято 117 постанов, у яких ВП відступила: а) від правових позицій Верховного Суду України (73 відступи); б) касаційних судів у складі Верховного Суду (36 відступів); в) від своїх висновків ВП (18 відступів). Причому в господарській юрисдикції відступ відбувся у 35 постановах (із яких – у 4 постановах ВП ВС одночасно зроблено відступ від правових висновків, висловлених як ВСУ, так і касаційними судами), із них – 15 – від висновку ВСУ, 21 – від висновку касаційних судів у складі ВС, 3 – від висновку ВП ВС [17, с. 49]. Варто відзначити, що в наведеній вище статті автор дуже ретельно аналізує способи та види відступів у судовій практиці.

На моє переконання така кількість відступів від раніше сформованих правових позицій не є надмірною. По-перше, суди працюють в умовах постійної зміни законодавства. Починаючи з 2014 року, національна законодавча база істотно змінилася в земельній, енергетичній, банківській галузях господарювання. Суттєвих змін зазнала сфера державних закупівель, державної реєстрації прав на нерухоме майно. Варто наголосити, що наведені приклади зміни законодавства не можна назвати «косметичними», вони є глибокими та суттєвими.

По-друге, профільний закон у сфері судоустрою чітко закріпив не лише обов’язок забезпечувати однакову практику застосування судами норм права, а й установив спеціальні механізми для цього. Тому ми можемо спостерігати й появу статистики, наведеної вище.

Елементом правової визначеності є принцип *res judicata*, тобто принцип поваги до остаточного судового рішення. Згідно з цим принципом жодна зі сторін не має права домагатися перегляду остаточного й обов’язкового рішення лише з метою повторного слухання справи і постановлення нового рішення. Такі висновки

наведені у рішеннях ЄСПЛ «Устименко проти України» [18, § 46], «Желтяков проти України» [19, §§ 42–44], «Брумареску проти Румунії» [20, § 61].

Як приклад можна навести справу, яку розглянув Господарський суд Львівської області та яка пройшла перевірку усіма вищими судовими інстанціями. За матеріалами справи № 914/3817/15 відповідач був боржником перед своїм контрагентом за укладеним цивільно-правовим договором. Рішенням від 13.01.2016, яке набрало законної сили, суд стягнув з нього (відповідача, боржника) грошові кошти. Згодом рішенням в іншій справі – № 914/11/17 суд визнав недійсним договір, на підставі якого було стягнуто грошові кошти. Підставою визнання цього договору недійсним було те, що заявник не підписував його. У зв'язку з цим цей відповідач звернувся до суду з проханням переглянути за нововиявленими обставинами рішення від 13.01.2016 № 914/3817/15.

В ухвалі від 13.12.2017 [21] Господарський суд Львівської області, відмовивши в задоволенні заяви про перегляд рішення за нововиявленими обставинами, зробив такі висновки. По-перше, процедура перегляду остаточного судового рішення за нововиявленими обставинами сама по собі не суперечить принципів юридичної визначеності тією мірою, якою вона використовується для виправлення помилок правосуддя [19, § 44]. Перегляд судового рішення не повинен бути замаскованою апеляційною процедурою, а саме лише існування двох позицій щодо способу вирішення спору не є підставою для повторного судового розгляду. Відхилення від цього принципу допустимі лише за наявності виняткових обставин [22, §§ 51–52].

По-друге, процедура скасування остаточного судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами передбачає, що існує доказ, який раніше не міг бути доступним, однак він міг би призвести до іншого результату судового розгляду. Особа, яка звертається із заявою про скасування рішення, повинна довести, що в неї не було можливості представити цей доказ на остаточному судовому слуханні, а також те, що цей доказ є вирішальним [23, §§ 27–34].

З урахуванням наведеного суд вирішив, що заявник намагається добитися повторного перегляду судової справи (подана заява є замаскованою апеляцією), що порушить принцип правової визначеності (*res judicata*), а відтак – і принцип верховенства права. Цю позицію підтримали і суди вищих інстанцій.

Правова визначеність передбачає обов'язковість їх виконання. Важливо наголосити, що цей принцип також вимагає, щоб остаточні рішення судів були виконані. У приватних спорах виконання остаточних судових рішень може потребувати допомоги з боку державних органів, аби уникнути будь-якого ризику «приватного правосуддя», що є несумісним з верховенством права [12, с. 179]. Більшість заяв від українців надходять до ЄСПЛ стосовно невиконання судових рішень. На це звертають увагу українські правозахисники [24].

Можна відзначити, що ЄСПЛ «втомився» від українських справ, пов'язаних з невиконанням остаточних судових рішень. Одним із ключових рішень ЄСПЛ у цій частині є *пілотне* рішення «Юрій Миколайович Іванов проти України» [25]. Це рішення стосується проблематики невиконання рішень національних судових органів. ЄСПЛ установив тривале (сім років та 9 місяців) невиконання остаточного судового рішення. Суд зазначив, що саме на державу покладено обов'язок дбати про те, щоб остаточні рішення, винесені проти її органів, установ чи підприємств, які перебувають у державній власності або контролюються державою, виконувалися відповідно до (зазначених вище) вимог Конвенції.

Ще більш показовою та унікальною стала справа «Бурмич та інші проти України» [26]. У цій справі ЄСПЛ констатував наявність структурної проблеми в питаннях невиконання судових рішень в Україні. Крім того, в п. 44 аналізованого рішення ЄСПЛ повідомив, що з 1999 року було подано близько 29 000 заяв типу «Юрій Миколайович Іванов проти України». Станом на час ухвалення рішення «Бурмич та інші проти України» на розгляді ЄСПЛ перебувало 12 143 справи типу «Юрій Миколайович Іванов проти України». Як неодноразово визнавали самі органи влади та зазначено Комітетом міністрів у Проміжній резолюції 2008 року, прийнятій до ухвалення рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», проблема невиконання або тривалого виконання судових рішень існувала в Україні на той час вже більше десяти років. Ця проблема залишається не вирішеною, незважаючи на додаткові рекомендації, які надавалися державі-відповідачу Комітетом міністрів упродовж багатьох років у його шести проміжних резолюціях. ЄСПЛ констатував наявність системної проблеми з невиконання судових рішень в Україні упродовж 1999–2017 років.

Зазначене стало підставою для того, що ЄСПЛ зняв з розгляду зазначені 12 143 справ відповідно до підпункту «с» п. 1 ст. 37 ЄКПЛ та передав їх Уряду на виконання фактично без розгляду. При цьому ЄСПЛ ствердив, що юридичні питання за ЄКПЛ щодо тривалого невиконання рішень національних судів в Україні вже були вирішені у пілотному рішенні у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України».

П. Пушкар підкреслює, що тривала неспроможність органів влади вирішити проблему «невиконання» та забезпечити виконання рішень національних судів, постановлених проти держави та державних чи контрольованих державою підприємств / установ підриває довіру суспільства до судової системи та ставить під сумнів авторитет держави [27, с. 81].

Проблематика застосування практики ЄСПЛ полягає, з-поміж іншого, в тому, що часто-густо національні суди розглядають рішення ЄСПЛ, його мотивацію, аргументацію, як припис закону. Це засадничо не відповідає правилам застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ. «Виривання» окремих, «потрібних» фраз з контексту не може вважатися правильним застосуванням практики ЄСПЛ.

Однією зі справ, яка широко застосовувалася національними судами майже усіх юрисдикцій, була справа «Стретч проти Об'єднаного Королівства» [28]. Станом на 22.08.2021 Єдиний державний реєстр судових рішень на ключове слово «Стретч» видавав 6334 судових рішення. Як зазначає А. Мірошніченко, у деяких випадках рішення у справі «Стретч...» розглядається як індульгенція, яка надає власникові незаконно набутої земельної ділянки імунітет від будь-яких претензій держави [29, с. 57]. На аналогічну проблему (формального цитування окремих фраз з рішень ЄСПЛ) звертає увагу і Я. Романюк [30, с. 7–23].

Окрему увагу можна звернути на дискусійне застосування господарськими судами рішень ЄСПЛ при вирішенні питання про розподіл витрат на професійну правничу допомогу. Ця процесуальна дія врегульована винятково приписами процесуального закону – ГПК України. Проте господарські суди масово використовують для обґрунтування власних рішень справи ЄСПЛ «East / West Alliance Limited» проти України» [23, §§ 268–269], «Лавентс проти Латвії» [31, § 154]. Нагадаю, що в цих справах ЄСПЛ вирішував, з-поміж іншого, питання про відшкодування витрат заявників на правничу допомогу на підставі ст. 41 ЄКПЛ: «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію». Ця сатисфакція згідно з практикою ЄСПЛ включає витрати на правничу допомогу.

Потрібно наголосити, що в ст. 1 ЄКПЛ високі договірні сторони домовилися гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в *розділі I* цієї Конвенції. Натомість ст. 41 розміщена в *розділі II*, який присвячений утворенню та функціонуванню ЄСПЛ. З огляду на це можна стверджувати, що аналізована стаття врегульовує повноваження ЄСПЛ і аж ніяк не стосується тлумачення приписів процесуальних норм вітчизняного закону.

Висновки. Національні господарські суди намагаються застосовувати практику ЄСПЛ у своїх судових рішеннях, обґрунтовуючи ті чи інші висновки в конкретних справах. Водночас потрібно пам'ятати, що простого цитування окремих частин, фраз чи окремих речень не є достатнім для досягнення верховенства права. Утвердження верховенства права – це постійна робота судді над собою, набуття нових знань, навичок, які допоможуть переконати адресата судового рішення в аргументації суду, а також виконати основне завдання суду – вирішити спір на засадах принципу верховенства права.

Практика ЄСПЛ є одним із ключових інструментів, який може бути використаний національним судом для утвердження верховенства права в державі. Проте потрібно пам'ятати, що застосування такої практики не може бути вибіркоким і поверховим, а має базуватися на глибоких знаннях ЄКПЛ та практики її застосування, засад її тлумачення, відчутті антропологічного принципу права. Це відчуття базується на

усвідомленні того, що саме людина є первинним та ключовим елементом будь-якої суспільно-політичної одиниці.

Господарські суди України стоять на шляху утвердження цих засад. Безперечно, цей шлях не є простим, він потребує значних організаційних, інтелектуальних та матеріальних ресурсів. Переконалий, що судова система здатна упоратися з цими завданнями. Водночас судова система є лише одним із елементів державної влади, а тому необхідними є зусилля всіх гілок державної влади, спрямовані на досягнення поставленої мети.

Перелік використаних джерел

1. *Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31.10.1995 № 398/95-ВР.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-вр#Text>.
2. Безклубий І., Лукіша К. *Верховенство права як принцип сучасного правопорядку. Про українське право / За ред. проф. І. Безклубого.* Київ, 2013. Число VI-VII. 367 с.
3. Юдківська Г. *Сутінки прав людини і Європейський суд.* URL: <https://racurs.ua/ua/1136-prava-ganna-udkivska.html>.
4. Рабінович П. М. *Права людини і громадянина у Конституції України: до інтерпретації вихідних конституційних положень.* Харків: Право, 1997. 64 с.
5. Рабінович П. М. *Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні. Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України; АПН України.* Київ: Ін-Юре, 1998. С. 21–49.
6. *Конституція України: Закон України від 28.06.1996.* Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. *Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text>.
8. *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
9. Оніщук М. *Інновації суддівської освіти в Україні: стратегія розвитку на 2021–2025 роки. Слово Національної школи суддів України.* 2020. № 4 (33). С. 6–16.
10. Козюбра М. І. *Права і свободи людини і громадянина в умовах становлення правової держави в Україні. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / кол. авт., за заг. ред. В. Б. Авер'янова.* Київ, 2007. С. 20–21.
11. *Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства*

України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#n2>.

12. Верховенство права: Доповідь Європейської Комісії «За демократію через право», схвалена на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року. Право України. 2011. № 10. С. 168–184.

13. Футей Б. Конституційна реформа і верховенство права. Стратегічні пріоритети. 2008. № 2 (7). С. 194–198.

14. *Serkov v. Ukraine*, no. 39766/05, 07 October 2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22\\%22CASE%20OF%20SERKOV%20v.%20UKRAINE\\%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-105536%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22\\%22CASE%20OF%20SERKOV%20v.%20UKRAINE\\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-105536%22]}).

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.06.2021 № 334/3161/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483113>.

16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення: 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

17. Шумило М. Правові висновки касаційного суду: *inter praeterium et futurum*. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 47–54.

18. *Ustimenko v. Ukraine*, no. 32053/13, 29 January 2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-192500%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-192500%22]}).

19. *Zhelytyakov v. Ukraine*, no. 4994/04, 09 September 2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%224994/04%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-104903%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%224994/04%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-104903%22]}).

20. *Brumarescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 November 1999. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307>.

21. Ухвала Господарського суду Львівської області від 13.12.2017 № 914/3817/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71068167>.

22. *Ryabykh v. Russia*, no. 52854/99, 24 July 2003. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>.

23. *East/West Alliance Limited v. Ukraine*, no. 19336/04, 23 January 2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-171829%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-171829%22]}).

24. 95% скарг до ЄСПЛ від українців стосуються невиконання судових рішень – Захаров. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/devianosto-piat-vidsotkiv-skarg-do-yevrossudu-vid-ukrainsiv-stosuyutsia-nevykonannia-sudovyh-rishen/30962110.html>.

25. *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*, no. 40450/04, 15 October 2009. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-204728%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-204728%22]}).

26. *Burmych and others v. Ukraine*, no. 46852/13, 12 October 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-192193%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-192193%22]}).

27. Пушкар П. В. Виконання рішень Європейського суду з прав людини щодо України: основні системно-структурні проблеми та невиконання національних

судових рішень, постановлених проти держави. Український часопис міжнародного права. 2019. № 1. С. 79–108.

28. *Stretch v. The United Kingdom*, no. 44277/98, 24 June 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-117564%22%5D%7D>.

29. Мірошниченко А. Значення рішення Європейського суду з прав людини у справі «Стретч проти Сполученого Королівства» для оцінки правових наслідків порушення процедури відчуження державних та комунальних земель. Право України. 2016. № 1. С. 55–62.

30. Романюк Я. М. Втручання в право власності з точки зору його відповідності статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: критерії Європейського суду з прав людини та досвід України на окремих прикладах судової практики. Право власності: європейський досвід та українські реалії: збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції, Київ, 22–23 жовтня 2015 року. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 7–23.

31. *Lavents v. Latvia*, no. 58442/00, 28 November 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-183450%22%5D%7D>.

References

1. *Pro pryiednannia Ukrainy do Statutu Rady Yevropy: Zakon Ukrainy vid 31.10.1995 № 398/95-VR [the Law of Ukraine On Ukraine's Accession to the Statute of the Council of Europe]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-vr#Text> [ukr.]

2. Bezklubyi I., Lukisha K. *Verkhovenstvo prava yak pryntsyp suchasnoho pravoporiadku. Pro ukrainske pravo [The rule of law as a principle of modern law and order. About Ukrainian law]* / Za red. prof. I. Bezkluboho. Kyiv, 2013. Chyslo VI-VII. 367 p. [ukr.]

3. Iudkivska H. *Sutinky prav liudyny i Yevropeyskyi sud [Twilight of human rights and the European Court]*. URL: <https://racurs.ua/ua/1136-prava-ganna-udkivska.html>. [ukr.]

4. Rabinovych P. M. *Prava liudyny i hromadianyna u Konstytutsii Ukrainy: do interpretatsii vykhidnykh konstytutsiinykh polozhen [Human and civil rights in the Constitution of Ukraine: the interpretation of the original constitutional provisions]*. Kharkiv: Pravo, 1997. 64p. [ukr.]

5. Rabinovych P. M. *Prava liudyny i hromadianyna: problemy realizatsii v Ukraini [Human and civil rights: problems of implementation in Ukraine]*. Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny Akademii pravovykh nauk Ukrainy; APN Ukrainy. Kyiv: In-Yure, 1998. P. 21–49. [ukr.]

6. *Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine]*. Data onovlennia: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [ukr.]

7. *Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii: Zakon Ukrainy vid 17.07.1997 № 475/97-VR [the Law of Ukraine On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols № 2, 4, 7 and 11 to the Convention]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-vr#Text> [ukr.]

8. *Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 № 3477-IV [the Law of Ukraine On the Fulfillment of Decisions and Application of Practice of the European Court of Human Rights]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [ukr.]

9. Onishchuk M. *Innovatsii suddivskoi osvity v Ukraini: stratehiia rozvytku na 2021-2025 roky [Innovations in judicial education in Ukraine: development strategy for 2021-2025]*. Slovo natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy. 2020. № 4 (33). P. 6-16. [ukr.]

10. Koziubra M. I. *Prava i svobody liudyny i hromadianyna v umovakh stanovlennia pravovoi derzhavy v Ukraini. Prava hromadian u sferi vykonavchoi vlady: administratyvno-pravove zabezpechennia realizatsii ta zakhystu [Human and civil rights and freedoms in the conditions of formation of the legal state in Ukraine. Citizens' rights in the sphere of executive power: administrative and legal support of implementation and protection] / kol. avt., za zah. red. V.B. Averianova. Kyiv, 2007. P. 20-21.* [ukr.]

11. *Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnogo sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017 № 2147-VIII [the Law of Ukraine On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#n2> [ukr.]

12. *Verkhovenstvo prava: Dopovid Yevropeiskoi Komisii «Za demokratiuu cherez verkhovenstvo prava», skhvalena na 86-mu plenarnomu zasidanni 25-26 bereznia 2011 roku [On the rule of law: report of european commission for democracy through law (Venice commission), adopted at 86th plenary session, 25-26 march 2011]*. Pravo Ukrainy. 2011. № 10. P. 168-184. [ukr.]

13. Futei B. *Konstytutsiina reforma i verkhovenstvo prava [Constitutional reform and the rule of law]*. Stratehichni priorityty. 2008. № 2 (7). P.194-198. [ukr.]

14. *Serkov v. Ukraine, no. 39766/05, 07 October 2011.* URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22CASE%20OF%20SERKOV%20v.%20UKRAINE%22%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-105536%22%5D%7D> [ukr.]

15. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 22.06.2021 № 334/3161/17 [decision of the Grand Chamber of the Supreme Court]*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483113> [ukr.]

16. *Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII [the Law of Ukraine On the judiciary and the status of judges]*. Data onovlennia: 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [ukr.]

17. Shumylo M. *Pravovi vysnovky kasatsiinoho sudu: inter praeterium et futurum [Legal conclusions of the Court of Cassation: inter praeterium et futurum]*. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2020. № 12. P. 47-54. [ukr.]

18. *Ustimenko v. Ukraine*, no. 32053/13, 29 January 2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-192500%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-192500%22]}) [ukr.]

19. *Zheltyakov v. Ukraine*, no. 4994/04, 09 September 2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%224994/04%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-104903%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%224994/04%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-104903%22]}) [ukr.]

20. *Brumarescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 November 1999. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307> [ukr.]

21. *Ukhvala Hospodarskoho sudu Lvivskoi oblasti vid 13.12.2017 № 914/3817/15*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71068167> [ukr.]

22. *Ryabykh v. Russia*, no. 52854/99, 24 July 2003. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm> [ukr.]

23. *East/West Alliance Limited v. Ukraine*, no. 19336/04, 23 January 2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-171829%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-171829%22]}) [ukr.]

24. 95% skarih do YeSPL vid ukraintsiv stosuiutsia nevykonannia sudovykh rishen – Zakharov [95% of complaints to the ECHR from Ukrainians concern non-enforcement of court decisions – Zakharov]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/devianostopiat-vidsotkiv-skarg-do-yevrosudu-vid-ukraintsiv-stosuyutsia-nevykonannia-sudovyh-rishen/30962110.html> [ukr.]

25. *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*, no. 40450/04, 15 October 2009. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-204728%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-204728%22]}) [engl.]

26. *Burmych and others v. Ukraine*, no. 46852/13, 12 October 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-192193%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-192193%22]}) [engl.]

27. Pushkar P. V. *Vykonannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo Ukrainy: osnovni systemno-strukturni problemy ta nevykonannia natsionalnykh sudovykh rishen, postanovlenykh proty derzhavy [Enforcement of decisions of the European Court of Human Rights against Ukraine: main systemic and structural problems and non-enforcement of national judgments against the state]*. Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava. 2019. № 1. P. 79-108. [ukr.]

28. *Stretch v. The United Kingdom*, no. 44277/98, 24 June 2003. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-117564%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-117564%22]}) [engl.]

29. Miroshnychenko A. *Znachennia rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Stretch proty Spoluchenoho Korolivstva» dlia otsinky pravovykh naslidkiv*

porushennia protsedury vidchuzhennia derzhavnykh ta komunalnykh zemel [The significance of the decision of the European Court of Human Rights in the case «Stretch v. The United Kingdom» for the assessment of the legal consequences of the violation of the procedure of alienation of state and communal lands]. Pravo Ukrainy. 2016. № 1. P. 55-62. [ukr.]

30. Romaniuk Y. M. *Vtruchannia v pravo vlasnosti z tochky zoru yoho vidpovidnosti statti 1 Pershoho protokolu do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: kryterii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta dosvid Ukrainy na okremykh prykladakh sudovoi praktyky [Interference with property rights in terms of its compliance with Article 1 of the First Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: criteria of the European Court of Human Rights and Ukraine's experience in selected case law]. Pravo vlasnosti: yevropeyskyi dosvid ta ukrainski realii: zbirnyk dopovidei i materialiv Mizhnarodnoi konferentsii, Kyiv, 22–23 zhovtnia 2015 roku. Kyiv: VAITE, 2015. P. 7-23. [ukr.]*

31. *Lavents v. Latvia*, no. 58442/00, 28 November 2002. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-183450%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-183450%22]}) [engl.]

РИМ Т. Здобутки та перспективи господарських судів України в утвердженні верховенства права.

Стаття присвячена аналізу застосування господарськими судами принципу верховенства права. Автор аналізує історичні віхи, які сприяли дедалі активнішому та реальному впровадженню в судову практику принципу верховенства права. На підставі окремих рішень ЄСПЛ, рішень національних господарських судів автор демонструє зміну підходу господарських судів до вирішення спорів. Окрему увагу зосереджує на правовій визначеності та принципові *res judicata*. Увагу приділено і недолікам застосування судами практики ЄСПЛ у національній судовій практиці.

Ключові слова: верховенство права, господарський суд, правова визначеність.

РЫМ Т. Достижения и перспективы хозяйственных судов Украины в утверждении верховенства права.

Статья посвящена анализу применения хозяйственными судами принципа верховенства права. Автор анализирует исторические вехи, которые способствовали все более активному и реальному внедрению в судебную практику принципа верховенства права. На основании отдельных решений ЕСПЧ, решений национальных хозяйственных судов автор демонстрирует изменение подхода хозяйственных судов к разрешению споров. Особое внимание сосредоточивает на правовой определенности и принципе *res judicata*. Внимание уделено и недостаткам применения судами практики ЕСПЧ в национальной судебной практике.

Ключевые слова: верховенство права, хозяйственный суд, правовая определенность.

RYM T. Achievements and prospects of commercial courts of Ukraine in establishing the rule of law.

The article is devoted to analyzing the application of the principle of the rule of law by commercial courts. The author cites the main legal acts that laid the foundation for the application by courts of the rule of law and analyzes Ukrainian scholars' work in this area. He substantiates that applying the European Court of Human Rights practice is a difficult task. It requires in-depth knowledge of both the European Convention on Human Rights itself and the principles of its interpretation. The National School of Judges plays an essential role in introducing the rule of law into national judicial practice.

The author notes that the concept of justice primarily concerns fair judicial protection procedures. No court decision can be considered just if it does not comply with legal requirements.

Based on individual decisions of the European Court of Human Rights, decisions of national commercial courts, the author demonstrates a change in the approach of commercial courts to dispute resolution. Particular attention is paid to legal certainty and *res judicata* principle. The author analyzes the right of the Grand Chamber of the Supreme Court to derogate from previous legal positions as an element of the principle of legal certainty, justifies the reasons for frequent deviations. Finally, the article provides specific lawsuits to confirm the results.

The author paid particular attention to the problem of long-term non-execution of court decisions, which essentially undermines the rule of law.

Attention is also paid to the shortcomings of the use of ECtHR case law by courts in national case law.

Key words: the rule of law, commercial court, legal certainty.